

Szófejtések

81. Magyar *fül* 'ersticken'

1. A m. *fül* 'ersticken' rokon nyelvi megfelelői: ?zürj. (WUo.) V., VL., Sz., Lu., P. *pedni*, I. *pèdni*, Ud. *pednis* 'ersticken (intr.), außer Atem kommen (V., Sz., Lu., P., I., Ud.), ertrinken (Ud.), verschimmeln (Brot) VL.>'; (GEN.) KP. *pyd-* 'sticken, außer Atem kommen'? | votj. (MUNK.) Sz. *pod-* 'rothadni, rothadt búzt terjeszteni; faulen, faulen Geruch haben'; (WICHM.: FUF. XVI, 196) G. *pedi-* 'überdrüssig werden; Mangel an Luft haben (von den Fischen im Winter unter dem Eis)' | m o r d. (PAAS.) E. M. *povams*, E. *puvams* 'erwürgen' | l a p p N. *buw'vut* 'be suffocated, strangled'; Wfs. (1820) *puuvet* 'töten, erwürgen' (GYARM., Aff. 373; MUSz. 541; WICHMANN: FUF. XVI, 196; EtSz.; LAKÓ: MNy. XXXVII, 95; SzófSz.; FUV.). A permi szók akkor tartozhatnak ide, ha -d-jük deverbális igeképző. — A finnugor alapalak **puwə-* vagy **puŋə-* lehetett.

2. Idevonható még a következő osztják szó is: (KT. 668—9) DN. *pe·yem* 'sauer geworden, verdorben (Fisch) (»stinkt«)', V., Vj. *pi·kim* 'säuerlich (Fisch, Fleisch); morsch, vermodert, faul (Holz) (V.), verwest, verdorben (Fisch, Fleisch); vermodert (Seil, Holz usw.) (Vj.)', Trj. *pi·kem* 'angesäuert, ranzig, stinkend, verwest, vermorscht (Fisch, Fleisch, Boot u. a.); faul'; DN. *pe·yemttä* 'sauer, muffig werden, verderben (Fisch)' stb.; V. Vj., *pi·xhämta* 'sauer werden (Fisch) (V.); verderben (Fisch in der Hitze) (Vj.)'; (KARJ., OL. 177) DN. *pe·yra* *pitäm*, Vj. *pi·yar*, Kaz. *pi·yar* 'faul (Ei)' (*pit-* 'geraten, fallen'); (PD. 1701) Ko. *pe·xim*, J. *pi·kem* 'verdorben'.

Az osztj. *pe·yem* stb. egy feltehető **pi·yi-* alapszó -m participiumképzős származéka. A tövégi -i- gyakorító képző (vö. GANSCHOW, Die Verbalbildung im Ostjakischen. 1965, 27. l.) Az ősosztjákra kikövetkeztethető szóbelseji *-γ- a rokon nyelvi megfelelők alapján fgr. *-η- vagy *-w- mássalhangzóra vezethető vissza (vö. STEINITZ, Kons. 32, 25; LIIMOLA: FUF. XXXI, 110 kk.; COLLINDER, CompGr. 125, 115). A szóban interdiaktális, illetőleg intradiaktális -γ- ~ -k- váltakozás van: DN. -γ- ~ V., Vj., Trj. -k-, Vj. -γ- ~ -k- (erről l. STEINITZ, Kons. 20, 22). Az első szótagban kikövetkeztethető ősosztj. *i megfelelhet a m. *ú* stb. magánhangzóknak (pl. m. *ujj* 'Ärmel' ~ osztj. V. *lit* ua. stb.) Az ősosztj. *i a finnugor alapnyelvre feltehető *u helyén esetleg az ősosztj. *a ~ *i és *a ~ *u váltakozások keveredésével magyarázható.

Az osztják szóban 'megfúlni' → 'levegő hiányában (nedves helyen) megromlani, elrothadni, elkorhadni' jelentésváltozás történhetett. Ezt a jelentésfejlődést a zürjén szó VL. 'verschimmeln (Brot)' és a votják szó, 'rothadni, rothadt búzt terjeszteni' jelentése is támogatja.

82. Magyar *hiü* 'eitel'

1. *Hiü* 1. 'eitel, selbstgefällig', 2. 'nichtig, gefallsüchtig, stolz', 3. N. 'Boden, Dachboden', 4. R. 'leer, öde' szavunkra vonatkozó fontosabb R. és N. adatok: 1192—95: *heon* (HB.); 1372 u./ 1448 k.: *e3 vylagnac hijufagat* (JókK. 20); lewlyk *hyuan* kezekett 'invenient manus suas vacuas' (uo. 109); 1493 k.: *hazhenak zenaya* (FestK. 95); N. *hiu, hiju, hijju, hiü, hijú, hijjú, húj, hijj, hé, héj, hél*. A *hiü* szócskának rendkívül gazdag családja van nyelvünkben. A kiterjedt rokonságból csupán néhány jellemző és az alább tárgyalandó egyeztetés szempontjából fontos származékot említünk meg: *hézag* 1. 'Lücke, Abstand, Zwischenraum', 2. '(Tür) Spalte, (Bau) Fuge', 3. R. 'Höhle, Leere', 4. R. 'hohl, leer'; *hiába* 'umsonst, vergebens'; *hiány* 'Mangel, Fehlen'; R. *hiül* 'leer werden'; R. *hiün, hívan* 1. 'leer', 2. 'müßig', 3. 'bloß'; *hivalkodik* 'prahlen, prunken, sich brüsten'; *fennhéjázik* 'hochmütig, hochfahrend sein'.

A *hiü* BUDENZTÓL (MUSZ. 134) származó finnugor egyeztetése ma már nem fogadható el (SzófSz.). A SzófSz. szavunkat ismeretlen eredetűnek minősíti.

2. A *hiü* és származékai alapján eredeti 'Höhle, Höhlung, hohl' alapjelentésből indulhatunk ki. Ebből a *hiü* valamennyi jelentése ('hohl' → 'Boden, Dachboden'; 'hohl' → 'leer' → 'eitel') levezethető. Legközelebbi rokon nyelveink közül az o s z t j á k b a n találunk olyan 'Höhlung' jelentésű szót, amellyel a magyar mind hangtani, mind jelentéstani szempontból összetartozhatik: (KT. 302—3) DN. *χōm* 'Höhlung (z. B. unter dem Boot)', Vj. Trj. *kōm*, Kaz. *χom* 'Raum unter einem gestülpten Boot (Vj.), Höhlung (z. B. unter einen umgestülpten Boot od. Gefäß (Trj. Kaz.))'; V. Vj. *kōmər* 'Höhlung unter dem Eis (V.), Höhlung unter dem Ufereis (Vj.)'; DN. *χōmal*, Vj. Trj. *kōmal* 'Konkavität (DN, Vj.), Hohlheit (DN.), Krümmung der Schaufel (Trj.)', Kaz. *χōmalī* 'Konkavität, Hohlheit.'

Az osztják szó jelentései arra utalnak, hogy az eredeti jelentés 'Höhlung' lehetett, ugyanúgy, mint a magyarban. Ez a jelentés a legtöbb osztják nyelvjárásban ma is megvan. — A m. *i* ősmagyar veláris **i* (> ugor vagy finnugor **o*) hangra megy vissza. (A fgr. **o* > m. *i* (< **i*) megfelelésre vö. *fiü*, *hím* stb.) Az osztják alapján feltehető szóbelseji *-*m*- *-*w*-*n* keresztül vokalizálódott. Az így keletkezett **iü* > *iü* diftongus a magyarban különféle módon fejlődött tovább: 1. A N. *hi*, *hé* magánhangzójában az *iü* vagy a nyíltabbá vált *ëü* fokon delabializálódott *ii*, illetőleg *ëi* kettőshangzó monoftongusos folytatóját találjuk meg. 2. Az *iü* kettőshangzó kettéhasadt: *iü* > *iu*. Például: N. *hiu*, *hiju*, *hijju* stb. A -*j*-hiátustöltő (vö. BÁRCZI, Htört.² 93). A *hiu* alak hosszú *ú*-ja bizonyára az -*ü* melléknévképző hatásával magyarázható.

A SKES. az osztják szót — magyar tag nélkül — kérdőjellel a következő szókkal egyezteteti: ?c s e r. (RAMST.) KH. *kom*: *pə'lyòm* 'Himmel, Himmelsgewölbe' (*pəl* 'Wolke'); *koma'n* 'mit gewölbter Oberfläche' | ? f i n n *komi*, *komo* 1. 'hohl', 2. 'Höhlung'; *komero* 'Wandschränken' | ? l a p p N. *goabmá -m* 'overhanging, arched edge (of earth, rock, stone, snow etc.)' A SKES. által ugyancsak idevont votj. (MUNK) Sz. *kim-* 'valamely üreges tárgyat befödni, födéllel ellátni, beborítani; einen hohlen Gegenstand bedecken, mit Deckel versehen, zudecken' nem ide tartozik, hanem a m. *homlok* 'Stirn', R. *behomlít* 'bedecken, begraben' stb. családjába (vö. MUSZ. 109; GOMBOCZ: NyK. XXXIX, 269; SzófSz.; FUV.; SKES.)

Ezek a szavak — némi valószínűséggel — a m. *hiival* is összetartozhatnak. De figyelembe veendő, hogy a cseremisiz és a lapp szó jelentésánál nem egészen illik a magyarhoz. A finn *komi*, *komo* pedig a vele esetleg összefüggő finn (SZINNYEI) *komma* 'csiga, kagyló; Schnecke, Muschel', *kuomi*, *kuomu* I. 'Verdeck, Klappverdeck', 2. 'verdeckter Schlitten' alakokkal együtt hangfestő eredetű is lehet (SKES), és ezért ezek idekapcsolása is nagyon bizonytalan.

Az ugor (finnugor?) alapalak **komə* lehetett.

3. Nem lehetetlen, hogy a *hiü* ősmagyar kori előzménye származékának tekinthető a *homorú* 'hohl, konkav, nach innen gewölbt', 2. R. 'gewölbt' szó. Ebben az esetben ősmagyar kori szóhasadással, az **-m-* megmaradásával (*homorú*), ill. **-m-* > **-w-* > *u* változással (*hiü*) magyarázható a két szó hangalaki és jelentésbeli elkülönülése. Ennek a származtatásnak az első szótag vokalizmusa sem akadály. Az ugorra kikövetkeztethető **o* hangot a *homorú* ~ *hiü* valószínű összetartozása is támogatja. Eszerint, szavunkban ősmagyar **o* ~ **i* váltakozás tehető fel. Vö. még *fiü* ~ R. *foj* > *faj*. Hasonló, **a* ~ **i* váltakozással számolhatunk a *szalad* ~ *szilaj*, *sajog* ~ *csillog* alakpárokban is. A *homorú* -*rú* eleme a denom. -*r* főnévképző és az -*ü* melléknévképző kapcsolatából alakult képzőbokr. Ugyanez az -*r* képző lehet meg a fent említett osztj. V., Vj. *kömr* 'Höhlung . . .' származékszóban is. A *homorú* 'hohl, konkav', ill. R. 'gewölbt' jelentése a *hiü* szó 'Höhlung, hohl' alapjelentéséből fejlődhetett. A *hiü* osztják megfelelője -*l*, -*li* stb. képzős származékának is (DN. *χomal*, Kaz. *χomali*) van 'Konkavität' jelentése. — Persze *homorú* szavunknak más etimológiája is lehetséges. Szavunk *hom-* töve a fentebb idézett *homlok*, *homlít* stb. szók uráli megfelelőivel is kifogástalanul egyeztethető (erre vonatkozóan l. az ott idézett irodalmat).

83. Magyar *keshed* 'avul, kopik'

A N. *keshed* igének 'avul, kopik, vásik, mállik (ruha, szövet)' a jelentése (MTsz.). A *keshedt* igenévi alak I. 'beesett mellű, sovány testű és rendsz. göt-hös, kehes ember, állat', 2. 'kopott, elnyűtt, viseltes < kelme, ruhanemű >' jelentésben a könyvelvben is használatos (ÉSz.). A *keshed* nagy nyelvjárási elterjedtségéből arra következtethetünk, hogy szavunknak — annak ellenére, hogy csak 1831-től kezdve vannak rá adataink (vö. SzófSz.) — nagyon réginek kell lennie (l. MTsz., ÚMTsz.). A *keshedt* szót a SzófSz. ismeretlen eredetűnek minősíti.

Véleményünk szerint a *keshed* egybevethető a következő rokon nyelvi szókkal: v o g. (VNGy. II, 654) É. *kañšli* 'soványkodik, sinylődik'; (MSz.) É. *kañši* 'elsorvad; auszehren, hinschwinden' | o s z t j. (KT. 413) V., Vj. *käñšä* 'abmagern', Kaz. *kañši* 'eintrocknen, spack od. leck werden (Gefäß, Boot)' | c s e r. (RAMST.) KH. *kaša* 'mager, hager, dünn'; (WICHM., közli Toiv.: FUF. XIX, 175) KH. *kaša* 'mager, schlank, hager (Mensch, Korn)' (a vogul, osztják, cseremisiz szók összetartozására vonatkozóan l. TOIVONEN: i. h.; COLLINDER, FUV., CompGr. 139; a cseremisiz szó idetartozásáról kételkedve: E. ITKONEN: UAJb. XXVIII, 70).

A szó belsejében **-ńc-* tehetünk fel, mely az alapnyelvben **-ć-* vel változott (vö. COLLINDER, CompGr. 139). A vog. -*ńš-*, osztj. -*ńt-*, -*ńš-* fgr. **-ńc-* re, a m. -*s-*, cser. -*š-* fgr. **-ć-* re mehet vissza. A cseremisiz alapján az alapnyelvre az első szótagban **a* magánhangzót következtethetünk ki. Az ugor alapnyelv-

ben az **a* az **ńc-* ~ **ć-* palatalizáló hatására **ā-*vé változott. A cseremisiz szó és a m. *-hed* denom. igeképző arra utal, hogy a szó eredetileg nomen-verbum lehetett. — A finnugor alapalak: **kańca* ~ **kaća*.

A szócsalád eredeti jelentésül 'mager', illetőleg 'abmagern', következethető ki. A 'soványodik' jelentésből 'vékonyodik' jelentésen keresztül jöhetett létre a 'kopik, vásik stb.' jelentés. Az osztják Kaz. nyelvjárásbeli 'eintrocknen, spack od. leck werden (Gefäß, Boot)' jelentés is megérthető az eredeti 'abmagern' jelentésből.

84. Magyar *keskeny* 'schmal, eng'

A m. *keskeny* 'schmal, eng' [1283/1431: *Kesekwnmochar* frn. (Oklsz.); 1416 u. /1466: *kěskeń* az vt (MünchK. 25)] melléknév finnugor származtatása (MUSz. 24) a SzófSz. szerint elfogadhatatlan. BUDENZ egyeztetése — ami a finn *kitsas* 'szűk, fősvény' és a zürj. P. *kőž* 'sziget, félsziget' szót illeti — valóban nem fogadható el (a finn szó etimológiáját l. SKES.), de a lapp *keze* 'tennis, arctus, angustus' alakkal szavunk összetartozhatik. A lapp szóra vonatkozó szótári adatok: (FRIIS) *gœcce, gœžze* 'tennis, arctus, angustus'; K. (255) T. *kience*, Kld. *kieinc*, Not. *kiecce, kiežžes* 'schmal, eng, knapp'; (T. I. ITKONEN WbKKLp. 115) P. *kiĵp*^E, Not. *kiĵpĵs*^E, Kld. *kieńĵs*^E, T. *kieńĵse* 'schmal (z. B. Boot, Lappenschlitten, Brett, Fluß, Weg, nicht von runden Gegenständen)'.

A lapp szó alapján szóbelseji **-ńc-* hangkapcsolat tehető fel. TOIVONEN (FUF. XIX, 220) és COLLINDER (CompGr. 137) szerint az **-ńc-* a magyarban nincs képviselve. Az **-ńc-* azonban az alapnyelvben **-ć-*vel váltakozhatott (COLLINDER: uo.). Eszerint a lappban az **-ńc-*, a m. *keskeny*-ben a **-ć-* folytatója lehet meg. A fgr. **-ć-* > m. *-s-* megfelelésre több példa van (vö. TOIVONEN: j. h. 216). Az első szótagbeli magánhangzó **ā* lehetett. A *keskeny* *-keny* eleme talán a hasonló jelentésű *vékony* 'dünn' *-kony* részének az analógikus hatásával magyarázható. A finnugor alapalak **kańčš* ~ **kaćš* lehetett.

85. Magyar *köcsög* 'Milchtopf'

Köcsög 'Milchtopf' szavunk legrégebb előfordulását 1784-ből Barót Szabó Dávid szótárából idézhetjük: *ketseg, kötsög* 'hofzfu nyakú tejes fazék'. A népnyelvben *köcsög, köcsök, kecsége, köcsöge* alakokban van meg.

A *köcsög* törökből való származtatása (MELICH: Nyr. XXVIII, 517) hangtani akadálya miatt nem fogadható el (GOMBOCZ: MNy. II, 377). Lehetséges, hogy szavuk a következő rokon nyelvi szókkal tartozik össze: m o r d. (PAAS.) E *ketše*, M. *ketšene* 'Kelle, Schöpfkelle' || ? s z a m. j u r. (LEHT. 188) O. *χιδέ* 'Tasse'; j e n. B. *kide* 'trogähnliches Gefäß' | t v g. *kita* (gen. *kida*) 'Schöpfgefäß'; s z e l k. Csl. *kiedü* 'Korb aus Birkenrinde' (vö. SETÁLÁ: FUF. XII, 66; SUSAIK. XXX/5: 79; Beitr. 115; TOIVONEN: FUF. XIX, 65; FUV.; részben tévesen MARK: FUF. XVIII, 168; tévesen TOIVONEN: FUF. XIX, 144).

Véleményünk szerint a fenti etimológiai összefüggésbe vonhatók a következő szók is: v o g. (VNGy. II, 503, 660) É. *kwossém*, KL. *kwāššém* 'nyírhéjből készült kádféle edény, melyben a szárított halat tartják . . . ; берестяная кадочка, в которой сушенную рыбу держат . . .'; (STEIN., WogVok.

278) Szo. *košem* 'Gefäß aus Birkenrinde' | o s z t j. (KT. 447—8) DN. *kočam* 'eine große Art Rindenschachtel', Trj. *kōčam* 'runde Rindenschachtel, großer Rindenbottich, worin getrocknete Fische aufbewahrt werden, Zuber', Ni. Kaz. *kūšam*, O. *kūsam* 'großes Rindengefäß mit ovalem Boden für getrocknete Fische (dient sowohl zum Aufbewahren als zum Tragen; der Boden aus einem besonderen Stück)'; (PD. 867) J. *kōčem* 'großer runder Korb aus Birkenrinde'.

A szó belsejében eredeti *-č- hangot tehetünk fel. A magyarban a *-č- képviselőjeként -s-t várnánk. A -cs- a várható -s- helyett talán azzal magyarázható, hogy az ősmagyarban *cs-ző* és *s-ező* nyelvjárások állottak szemben egymással (BENKŐ, MNyjt. 68). Az eredeti *-č- helyén *cs-t* találunk a magyarban a N. *csegely* 'ékalakú szántóföld' . . . (ANDERSON, Wandl 96; LAKÓ: Melich-Eml. 207) és a *csuk* 'sperren, zuschließen' (HALÁSZ: NyK. XXIII, 268; Beitr. 60; FUV.) szóban is. A szamójéd szók csak akkor tartozhatnak ide, ha -d-, -d-, -t- hangjuk *-č-re és nem *-t-re megy vissza. Az első szótagbeli magánhangzó uráli *ü lehetett. Ennek a m. *ë, ö, ő*svog. **ǔ, ősosztj. *ō, mord. e, szam. i* stb. szabályos megfelelője (vö. COLLINDER, CompGr. 180 kk.). Az uráli alapalak **küčš* lehetett. — A m. *köcsög, köcsök* *g* (< *k*) eleme kicsinyítő képző. A vog. -osztj. -*m* ugyancsak képző.

A *köcsög* a rokon nyelvi szók tanúsága szerint eredetileg (nyír)kéregből készített edényt jelenthetett.

86. Magyar *sötét* 'finster, dunkel'

Sötét 'finster, dunkel' — 1211: *Setit* szn. (OkI Sz.); 1251/1271: *Sytelkuth* frn. (uo.); 1416u./1450k.: a. halot vetétuē a *setetecbèn* (BécsiK. 116) — szavunknak eddig csak a vogulból volt ismeretes rokon nyelvi megfelelője: (MSz.) P. (*jel-*) *šätepi* 'elsötétedik; es wird finster' (vö. MUSz. 349; VglWb., 780; MUNKÁCSI: Nyr. XII, 444; NyH'; SzófSz.). Megvan azonban a szó a harmadik ugor nyelvben, az osztjákban is: (KT. 964) Kr. *četi-matü* 'dämmern, dunkeln'. — A vogulban első szótagbeli ősvog. **š*, az osztjákban pedig őosztj. **š* tehető fel. A *sötét-ét* eleme azonos a deverb. -*at* ~ -*et* névszóképző -*ät* ~ -*ét* változatával, vö. N. *fuját, fuvát* 'Schneegestöber, Schneewebe', *rovátka*, N. *rovátk* 'Kerbe, Einkerbung, Riefe', N. *szakadat, szakadát* 'szakadékos, omlásmartos hegy' (TMNy. 479). Eszerint a m. *sötét* származékszó eredetileg főnév lehetett, s csak később vált melléknévvé. A vog. -*p*- és az osztj. -*m*- mozzanatos igeképző. Az ugor alapalak **čettš-* lehetett.

Sötét szavunknak a *süt* 'backen, braten' igéből -*ét* (> R. -*ejt*) fosztóképzővel való származtatása (BEKE: Nyr. LIII, 12) hangtani (a *sötét*-nek nincs R. **setejt* alakja) és jelentéstani ('mikor a nap nem süt') szempontból teljesen valószínűtlen (SzófSz.).

87. Magyar *tavas* 'Frühling'

A m. *tavas* 1. 'Frühling', 2. R. 'Frühlings-früchte' [1458: *Stephano Thavaz* szn. (OkI Sz.); 1416 u./1490 k.: nárt es *tavazt* te zerzatted azokat (AporK. 29)] rokon nyelvi megfelelőinek tekintik a következő szokat: v o g. (MSz.) KL. *tūjä*: *t-törém* 'tavasz' (*törém* 'ég; Himmel'); (KANN., közli:

LIIM.: SUSToim. 127: 179) AK., KK. FK. *tūja*, P. *tūjā*, DVag. *tūi*, FL., Szo. *tujā* 'Frühling' | o s z t j. (KT. 971) DN. *tāvz*, V., Vj., *toyī*, Vj. *toz*, Trj. *tāy*, Ni. *tōw*, *tōwz*, Kaz. *tōw*, *tōwī*, O. *tawi* 'Frühjahr, Frühling'; (PD. 2455) Ko. *tāv*, J. *taw* ua. | m o r d. (PAAS.) E. *tundo*, M. *tunda* 'im Frühling; Frühling' | f i n n *touko* (gen. *touon*) 1. 'Säen, Saat', 2. 'wachsene Saat', 3. 'Saatzeit'; *toukokuu* 'Mai' (*kuu* 'Monat'); és z t *tōug* (gen. *tōuu*) 'Sommeraat, Sommerkorn' (vö. CASTRÉN, Vers. 91; MUSz. 187; ANDERSON, Wandl. 32; BEKE: NyK. XL, 462; NyH. 7; SzófSz.; FUV.). Általában ide szokták vonni a következő permi szókat is: z ü r j. (WUO.) V., Sz., Pecs., Lu., Le., I., Ud. *tulis*, P. *tuwis* 'Frühling'; KP. *tulés* ua. | v o t j. (MUNK.) Sz. *tulis*, K. *tulés* ua.; (WICHM.) G. *tulis*, MU. *tuwis* 'Frühling; im Frühling'.

A permi szók szóbeljei *-l-jük* miatt tulajdonképpen nem illenek a m. *tavasz* stb. szókhoz, de — mint látni fogjuk — mégis összefüggenek azokkal. UOTILA (SyrjChr. 162) a permi szókat két kérdőjellel a zürj. (WUO) V., Sz., Lu. I. *tunē*, Ud. *tunīs* 'zunehmen, sich vermehren, (v. Wasser) steigen (V., Sz., Lu. I., Ud.), fluten, übertreten (v. Wasser) (V., I., Ud.)', I. *tukinē* 'zunehmen, sich vermehren, (v. Wasser) steigen, entstehen' és a votj. (MUNK.) Sz. *tud-vu* 'árvíz, áradás, ár; Überschwemmung' (*vu* 'víz; Wasser') szókkal hozta kapcsolatba. Véleményünk szerint a permi szók kifogástalanul magyarázhatók egy őspermi * *-tuli-* 'árad' (vö. zürj. *tuli-* 'zunehmen, sich vermehren . . .') ige deverbális *-s* névszóképzős származékainak. Sőt, nagyon valószínű, hogy a m. *tavasz* stb. szók is a zürj. *tu-* 'zunehmen, sich vermehren . . .' alapján feltehető fgr. **towkz-* 'árad' ige származékai. A m. *-sz*, a vog. *-a* stb., az osztj. *-i*, *-i* stb., a finn *-o* deverbális főnévképzők. A mord. *-ndo*, *-nda* talán esetrag (vö. BEKE: NyK. XL, 463; LAKÓ: ALH. I, 349). Ezt a származtatást számos analógia támogatja. A 'tavasz', valamint a többi évszak fogalma a legtöbb nyelvben az évszakra jellemző természeti jelenség (vagy az évszakban végzett munka) elnevezésével van kapcsolatban. Például a finn *suvi* jelentése nemcsak 'nyár', hanem 'enyhe, lágy idő, olvadás' is. A német *Herbst*, 'ősz' eredetibb jelentése 'Obsternte, Weinlese' még ma is használatos (vö. NYIRI: MNy. LX, 418 kk.; ALH. XV, 102 uo. több példa).

88. Osztják *ješala-* 'ein bißchen machen'

Az osztj. *ješala-* szóra STEINITZ Szin. szövegeiből a következő példamondatokat idézhetjük: *mānem mūj peretti ši lōwatŋ ješalosŋ?* 'Was aufzuheben habt ihr mich in dieser Weise gerufen?' (STEINITZ, OVE. I, 71); *pa in muntī itī ješalati pitsel* 'Geradeso wie eben begannen sie, jeder ein bißchen an dem Sarg zu nagen' (i. m. 166). A második mondatban levő *ješalati* szóhoz STEINITZ lapalji jegyzetben a következő magyarázatot fűzi: 'begannen sie ein-bißchen-zu-machen'. STEINITZ (OVE. II, 115, 194) szerint az osztják szó jelentése: 1. 'ein bißchen machen', 2. 'beunruhigen, belästigen'. Megvan a szó KARJALAINEN—TOIVONEN szótárában is (194): Trj. *jičā Atāyž* 'versuchen': *āy.ə.ə. wārtāyž jičā.ə.ə.əm* 'koetan tehdä rekeä' ['szánt próbálok csinálni']; *pu. Atāyž jičā. Atāyž* 'panetella jalkaansa, koettaa (kenkiä)' ['(cipőt) próbál felhúzni a lábára'].

Az osztják szó zürjén jövevényszó lehet, vö. zürj. (FOKOS—FUCHS) Pr. *εtšalni* 'sich vermindern, abnehmen (Wasser, Kraft)'. Az osztják szóeljei *j-* arra utal, hogy a közvetlen forrás a P. vagy KP. nyelvjárás lehetett, de a szót ezek-

ből a nyelvjárásokból nem ismerjük. (Az *etšalni etša* 'wenig' alapszava a P. nyelvjárásban *ječša*-nak hangzik.) A zürjén szó az osztjákba 'keveset csinál; ein bißchen machen' jelentésben kerülhetett át. Ebből 'piszkál, matat' jelentésben keresztül jöhetett létre a 'nyugtalanít; beunruhigen' jelentés. A Trj. 'megpróbál; versuchen' jelentés is megérthető az eredeti 'keveset csinál' jelentésből.

89. Osztják *kił* 'Rindenschachtel'

Az osztj. (KT. 466) DN. *kił* 'aus Birkenrinde hergestelltes rundes, deckellooses, schachtelförmiges Gefäß zum Beerenpflücken (als Boden wird ein besonderes Stück Rinde angenäht)', V. *kił*, *kił* 'kleines schachtelförmiges Gefäß aus Birkenrinde zum Beerenpflücken', Vj., VK. *kił* 'Rindenschachtel zum Beerenpflücken (Vj.), Rindenschachtel (VK.)', (PD. 753) Ko. *kił* 'eine Art Schachtel aus Birkenrinde' zürjén jövevénytípus lehet: < (WUo.) Sz., Pecs., Lü., Ud., P., *kił* 'oberstes dünnes Häutchen der Birkenrinde'; (FOKOS-FUCHS) Pr., FV. *kił* 'die dünnen weißen Teile der Birkenrinde, die sich von der Rinde abschälen, an dieser hängen'; (ЛІТК.) Ja. *kuł* 'шелуха (на березе, луке), перхоть.' — A zürjénből való kölcsönzés mellett szól a zürj. *ł*-nek kettős hanghelyettesítése az osztjákban: DN., Ko. *ł* (< **l*) ~ Vj., VK. *l*. Egy nyelvjáráson belül is megvan ez a kettősség: V *l* ~ *ł*. Ilyen hanghelyettesítéssel találkozunk TOIVONENNÁL (FUF. XXXII, 25, 26, 120) a 71. és a 76. számú etimológiában is. Ezekben szintén *ł* és *l* felel meg az átadó nyelvi zürj. *ł* hangnak. A zürjén szó 'nyírkéreg' jelentéséből az osztjákban 'nyírkéregből készített doboz, edény' jelentés fejlődött.

90. Osztják *korəyta* 'brennen, prickeln'

1. A címben jelzett osztják szót a keleti nyelvjárásokból ismerjük: (KT. 334—5.) V., Vj. *korəyta* 'brennen, prickeln (Branntwein, Salz in einer Wunde u. a.) (V.), schmerzen, weh tun (z. B. Messerschnitt, Brandwunde) (Vj.)'; V. *korəyt ul* 'кислая ягода'; V. *korəvəŋ* 'brennend (zuweilen auch vom Branntwein)'; Vj. *korəyktəwəł* 'es wird sauer.' Ezt a szót KÁLMÁN BÉLA (MNY. LIX, 346) a m. *hervad* 'welken, verwelken' igével egyeztette. Ebbe az etimológiai összefüggésbe vonta a finn *korveta* 'verbrühen, sengen, ansengen, versengen', *korventaa* 'sengen, versengen' szót és családját is.

'Perzselődik, fonnyad, szárad' alapjelentésből kiindulva (vö. KÁLMÁN: i. h.), a *hervad*-nak a finn stb. szókkal való összetartozása nem lehetetlen, de az osztják alak jelentéstani szempontból különválasztandó tőlük. Ennek ui. 'csíp, mar, éget' illetőleg 'csípős, savanyú fanyar' a jelentése.

2. Az osztják szó mind hangtani, mind jelentéstani szempontból jól illik viszont a következő finnugor szókhöz: z ü r j. (WUo) V., Sz., Lu., I. Ud. *kurjđ*, P. *kurjđ* 'bitter; Bitterkeit, bitterer Geschmack; (V. Ud. auch) Branntwein'; KP. *kurjđ* 'bitter' | v o t j. (MUNK.) Sz. *kurjđ* 'csípős, erős ízű (mint pl. a retek, pálinka, füst); scharf, beißend (an Geschmack: wie z. B. Rettig, Branntwein, Rauch); (WICHM.) G. *kurjđ*, J. *kurjđ* 'bitter, scharf schmeckend' | f i n n (KATARA³) *karvas* (gen. *karvæn*) 'bitter, schmerzlich, scharf'; *karvastella* 'brennen, stechen, schmerzen' (a finn és a permi szók összetartozására vonat-

kozóan I. SKES.). — A szó belsejében feltehető *-*rw*- kapcsolatnak az osztyjában -*rw* ~ -*ry*- felel meg. A -*w* ~ -*γ*- váltakozásról I. STEINITZ, Kons. 25; COLLINDER, ComprGr. 115. A finn alapján feltehető első szótagbeli fgr. **a* > őszosztj. **o* hangmegfelelés az őszosztj. **a* ~ **o* váltakozással függhet össze. Az osztyj. igei alak talán arra utal, hogy a szócsalád eredetileg nomen-verbum volt. A finnugor alapalak **karwa* lehetett. A zürj.-votj. -*id*, -*it* és a finn -*s* képző.

91. Votják *urves* 'Waldgeist'

1. A votj. (MUNK.) *urves*, *urbeč* jelentésmegadása: 'erdei manó; Waldgeist' nem szabatos. BUCH (Die Wotjaken. Eine ethnologische Studie 603. I.) szerint a szó jelentése: 'schlimmer Waldgeist niederen Schlags, der den Menschen gern schadet'. VERESCSAGIN (Вотяки Сосновскаго края 61—2) szerint *urves* = 'Ceremonie zur Vertreibung von *šaitan*'en und Krankheiten.' WICHMANN (FUF. I, 99—101) úgy véli, hogy az *urves*, *urbeč* alak azonos a (MUNK.) Sz. *ur-vos*, *ur-vos'*karon 'tavaszi ünnep a sarapuli votjákoknál; Frühlingsfest bei den sarapulischen Wotjaken' kifejezéssel, illetőleg az *ur-vos'*karon szerkezet *ur-vos'* részével. Az *o* a *vos'* áldozat; 'Opfer' szó népetimológikus hatásával magyarázható. A votj. *urves'* jelentése — BUCH és VERESCSAGIN adatai szerint — egyrészt 'Krankheit verursachendes Geisteswesen', másrészt 'die Opferceremonien, unter denen dieses Geisteswesen vertrieben wird' (WICHMANN: i. h.)

2. A votj. *urves*, *urbeč* szóval egyeztethető a zürj. (SzrSzlKomi) SzKr. *opmезь* 'очень худой, одна тень (о ком-л.)' szó. A zürjén szó arra mutat, hogy a votják szó is korábbi **urtves*-féle alakból származik; a *t* a mássalhangzótorlódás következtében eshetett ki. A permi szók elhomályosult összetételek. Az előtag azonos a zürj. (WUO.) V. Sz. *ort* 'Geist eines Verstorbenen (auch ein lebender Mensch hat einen ort; Sz.: der ort existiert 10 Tage nach demTode?)' és a votj. (WIED.) *urt* 'Seele, Geist (von Verstorbenen), Gespenst, Vision', (URSzl.) *ypm* 'душа, дух' szóval. A szó MUNKÁCSINÁL átvitt értelemben van meg: Sz. *urt* 'lélekjelenlét, bátorság; Geistesgegenwart, Mut'. (A zürj. *ort*, votj. *urt* etimológiáját I. PAASONEN: SUSAik. XXVI/4: 17—22; UOTILA: SUSToim, LXV, 345; TOIVONEN: FUF. XXXII, 12.). A zürj. *opmезь* votj. *urves*, *urbeč* utótagja nem világos; talán a votj. (MUNK.) K. J. *vos'*, Sz. *vos'* 'beteg, fájó', (WICHM.) G. *ves*, J. *vos'*, *vös* 'Schade (G.), Schmerz, Weh (J)' szó rejlik benne. A votják szó *o*, illetőleg *e* hangjának a zürjénben megfelelően ugyan *e*, de nehézséget jelent a votj. *urves* *e*-je a várható *o*, *e* helyett. Vagy esetleg az *urves* összetételben a *vos'*, *ves'* szó eredetibb **ves'* alakja őrződött meg? A votj. (WICHM.) G., Uf. *ves'*, MU. *vös* 'Opfer, Gebet', ópermi (LITKIN, Drp. 126) *suc* 'жертва' hangtani és jelentéstani szempontból nem jöhet számba a zürj. *opmезь* stb. utótagjaként. A votj. *urbeč* alak *b*-je szabálytalan, az összetétel elhomályosult voltával függhet össze.

3. A votj. *urves*, *urbeč* szót többen (SETÄLÄ: SUSAik. XVII/4:50; WICHMANN: FUF. I, 100; WIKLUND: Vir. 1906: 86; NÉMETH: NyK. XLVII, 75; SzófSz.; PAIS : I. OK. XII, 288) a m. *orvos* I. 'Arzt', 2. N. 'Zauberer' szóval egyeztették. Minthogy a votj. *urves* kétségtelenül összetartozik a zürj. *opmезь* alakkal (mindkettő elhomályosult összetétel), a m. *orvos*-t hangtani akadály miatt külön kell választani tőlünk. A -*t*-nek ui. a magyarban meg kellett volna maradnia.

92. Észt *kena* 'schön'

A SKES. szerint a finn *keno* 'schief aufgebogene od. zurückgebogene Stellung': *olla kenossa* 'rückwärts gebogen sein' szónak az észtben csupán a *kenus* 'ylpeästi taapäin kaarella, kenossa' alak volna a megfelelője (esetleg észt < ? finn). Véleményünk szerint azonban a finn *keno* családjába vonható még az észt *kena* 'schön, hübsch, niedlich, artig, angenehm, drollig' szó is. A finn *keno* o-ja denominális névszóképző.

Az egyeztetés jelentésánál is lehetséges. A finn *keno* szónak, illetőleg származékainak ui. 'büszke, büszkélkedik' jelentése is van. Például: *käyn kenossa kauloin* 'collo erecto superbiens incedo'; *kenokas* 'schief zurückgebogen, stolz'; (SZINNYEI) *kenottaa* 'ferdén állítani, hátrahajlítani; büszkélkedni, pöffeszkedni'. A finn 'stolz' ~ észt 'schön, hübsch...' jelentésmegfelelést számos analógia támogatja. Például: 1. A finn *korea* szónak nemcsak 'zierlich, fein, geputzt; hübsch...' jelentése van, hanem 'yleä; stolz' is (l. SKES.); 2. finn *uhkea* 'prachtvoll, prächtig, stattlich, glänzend' ~ észt *uhke* 'stolz, hoffärtig, aufgeblasen, üppig, reichlich'; 3. A m. *büszke* 'stolz' melléknév 'pom-pás, nagyszerű' jelentésben is használatos (l. ÉSz.).

RÉDEI KÁROLY